

**ÚJABB TEREPKUTATÁS
AZ 1687. ÉVI HARSÁNY-HEGYI CSATA HELYSZÍNÉN***

„Egy csata rekonstrukciójának előfeltétele
a terep megismerése, a helyszíni szemle.”
Perjés Géza

A Harsány-hegyi csata

1687-ben a bécsi hadvezetés Buda visszavételét követően Belgrád elfoglalását határozta el. A Belgrád bevételének kulcsát jelentő Eszék ostromára készülő Lotharingiai Károly 40 ezer és Miksa Emánuel bajor választó 20 ezer főt számláló katonasága július 15-én egyesült Siklós térségében, majd megkezdte az Eszék elleni hadműveleteket. Az ostrom kezdetekor a szövetséges keresztény sereg komoly (600-700 fős) veszteségeket szenvedett. Lotharingiai Károly ekkor a kétes kimenetelű ostrom folytatása helyett elhatározta, hogy kicsalja a török erőket az erősségből, és elvonult hadával Eszék alól. Szulejmán nagyvezír tévesen értelmezte a keresztény katonaság hadmozdulatát, úgy vélte, hogy az visszavonul, és így lehetőség kínálkozik a szövetséges keresztény erők szétzúzására. A két, nagyjából azonos erejű sereg összecsapására 1687. augusztus 12-én a Harsány-hegy térségében került sor.¹

Az összecsapás a szpáhi lovasságnak a Siklós és Mohács közötti úton, a Harsány-hegy térségében vonuló keresztény sereg balszárnya elleni támadásával vette kezdetét.² A szpáhik lovasrohamát a bajor bataillonok muskétatüze és a Lotharingiai Károly által elrendelt erőátcsoportosítás sikeresen feltartóztatta, majd a délutáni órákban a keresztény had vette át a kezdeményezést és elsöprő támadást intézett a csak félkész sáncokkal védett török tábor ellen. A csata a keresztény erők fényes győzelmével ért véget, több mint 10 ezer janicsár esett el az összecsapásban, és a teljes török lövegállomány (70 ágyú és 12 mozsár) a győzteseké lett.³

¹ Lakatos 1937. 201–204. o.; Veress 1987. 693–708. o.

² Lotharingiai Károly hadinaplója: Du camp entre harshan et mohats, le 16 d'aoust 1687. 970–971. o. (Lotharingiai Károly naplójából, 119–120. o.)

³ Lakatos 1937. 206–207. o.; Veress 1987. 708–714. o.; Lotharingiai Károly hadinaplója: Du camp entre harshan et mohats, le 16 d'aoust 1687. 971–979. o. (Lotharingiai Károly naplójából, 119–123. o.); Veress 1987. 708–714. o.

A Harsány-hegyi csata és a hadtörténeti kutatás

Az 1687. évi Harsány-hegyi csata a hazai hadtörténetírás által régóta kutatott és részletesen feldolgozott eseménye a magyarországi visszafoglaló háborúnak.⁴ Mivel hosszú ideig csak szórványjelek formájában voltak ismertek a csata tárgyi emlékei,⁵ az összecsapás menetének rekonstruálásában és a csatater topográfiai lehatárolásában a rendelkezésre álló írásos források, képi ábrázolások és a tájrégészeti kutatások rendelkeztek meghatározó jelentőséggel. A csatater területe a Harsány-hegy, Villány, Baranjsko Petrovo Selo (Petárda),⁶ illetve Luč (Löcs)⁷ települések térsége közötti területre lokalizálható (1. kép). A csatater lehatárolásában és a csata történéseinek topográfiai kivetítésében jelentős szerepe van a korabeli képi ábrázolásoknak. A csata napjainkban is azonosítható topográfiai tereppontjait (a Karasicát és annak mocsarait, a Harsány-hegyet, Nagyarsány települést, illetve annak a középkori eredetű templomát, a villányi Szűz Mária Szent Neve-templom romját, a pölöskei obszerváns ferences kolostor tornyának és *quadrum*ának romjait) megjelenítő korabeli ábrázolásokat (2. kép) elsőként Veress D. Csaba gyűjtötte össze, illetve vizsgálta.⁸ A katonai felmérések és az archív légi felvételek vizsgálatán nyugvó tájrégészeti kutatások információi alapján a történeti táj arculata jelentős változáson esett át napjainkra. A XVII. századi táj megváltozásának két legfontosabb mozzanata a Karasica szabályozása (és ezzel a Karasica mocsarainak eltűnése), továbbá a Harsányi-erdő területének markáns területcsökkenése volt.⁹

A csatater topográfiájával és az események terepi kivetítésével kapcsolatban két fő kérdéskört tárgyalt a hadtörténeti kutatás: az első, hogy hol vette kezdetét az összecsapás, a második, hogy hol helyezkedett el a török sereg táborra. Az összecsapás első fázisának (a szpáhiknak a Miksa Emánuel választófejedelem által vezetett balszárny elleni támadásának) terepi lokalizációja szempontjából értékes segítséget nyújtanak Lotharingiai Károly hadinaplójának a keresztény sereg vonulási útjára vonatkozó topográfiai információi: a keresztény sereg a siklósi úton levő („sur le chemin de Siklos”) „*Kiskifalou*”-t¹⁰ augusztus 10-én érte el, a következő nap Harsányba vonult, majd 12-én megindult Siklós vára felé.¹¹ A török támadásnak a Harsány-hegy térségébe való helyezését támaszthatja alá

⁴ Az összecsapás hadtörténeti irodalmának áttekintéséhez lásd: *Nagykéri Scitovszky* 1845. 187–189. o.; *Németh* 1897. 484–494. o.; *Lakatos* 1937. 199–209. o.; *Doberdói Breit* 1941. 327–330. o.; *Veress* 1987.; Előadások; *Polgár* 2014. 203–208. o. A Harsány-hegyi csata korabeli írásos forrásaival lásd: Budától Belgrádig; *Jászay* 2002.; Marsigli, 120–121., 191. o.; *Polgár* 2015.

⁵ A csata tárgyi emlékei a pécsi Janus Pannonius Múzeum, a nagyarsányi Helytörténeti Gyűjtemény és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményében maradtak fenn.

⁶ Település Horvátországban, a magyarországi Beremendtől délkeletre.

⁷ Település Horvátországban, a magyarországi Illocskától délkeletre.

⁸ Veress D. Csaba a Magyar Nemzeti Múzeum Magyar Történelmi Képcsarnokának két, a bajor sereg augusztus 11-i és 15-i táborozási rendjét mutató metszetét (L'Accampamento del di Agosto, lt. sz.: T-3950 és T-3949), valamint a Carlo Juwigny – Johannes Franck de Langrafen-féle és a Ludwig Nicolas D'Hallart–Michael Wening-féle, a csata történéseit bemutató metszetét (lt. sz.: T-5998 és T-3954) elemezte: *Veress* 1987.

⁹ A Harsányi-erdő napjainkra a második katonai felmérésen szereplő „Villányer Gemeinde W[ald]” területére zsugorodott (3. kép).

¹⁰ A bizonytalanul értelmezhető településnevet Szita László „Kistótfalu” településnév-alakkal azonosította oldotta fel. Lotharingiai Károly naplójából, 119. o. (Kistótfalu azonosításához lásd még: *Timár* 1989. 267., 372., 452. o.)

¹¹ „Et le 11 on continua la marche pour arriver à Harsan... Nous décampames de la pointe du jour du 12 pour arriver à Siklos.” Lotharingiai Károly hadinaplója: Du camp entre harshan et mohats, le 16 d'août 1687.

Claude-Louis-Hector de Villars márk¹² Charles Colbertnek 1687. augusztus 15-én küldött, a Baranyavári táborban írt levele.¹³ Villars márk¹² szerint augusztus 12-én, a Siklós felé menetelés során egy erdős terület a keresztény sereget egy hegy (minden bizonnyal a térség legmarkánsabb topográfiai tereppontjának tartott Harsány-hegy) felé szorította.¹⁴ Továbbá a márk¹² levelében később külön megemlítette, hogy szárnyuk a szpáhik dél-előtti támadásakor a (Harsány-)hegy felé húzódott vissza.¹⁵ Az összecsapás első fázisának a Harsány-hegy térségébe történő azonosítását a rendelkezésre álló képi ábrázolások, valamint a Villány és Nagyharsány közötti autótúttól délre talált, a csatához köthető szórvány leletek is megerősítik.¹⁶

A török tábor helyének azonosításában a korabeli beszámolók és a képi ábrázolások is segítenek. A rendelkezésre álló adatok alapján a török sereg 2 mérföld hosszan elnyúló (befejezetlen sáncművekkel védett) száraz magaslaton elhelyezkedő táborát erdős-mocsaras területek szegélyezték.¹⁷ A török tábor lokalizációjának értékes további forrását adja a bajor sereg augusztus 15-i táborozási rendjét bemutató metszet, amelyen az elfoglalt tábor területén jól azonosíthatóan jelenik meg a Magyarbolytól nyugatra levő pölöcskei ferences kolostor XVII. századi épületmaradványa.¹⁸ A kolostorrom a csatát ábrázoló Ludwig Nicolas D'Hallart–Michael Wening-metszet bal felső sarkában is jól megfigyelhető.¹⁹ (A feltételezhetően a D'Hallart–Wening-metszet kompozícióját másoló, szintén a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, *Geschicht so sich den 12. Augusti a[nn]o 1687. zwischen der käyserliche u[nd] türkischen Armee zugetragen...* című, XVII. század végi rézmetszeten is megfigyelhető az említett épületrom. Az ismeretlen német mester munkájának tartott metszeten a török tábor ábrázolásakor kartusban elhelyezett magyarázattal: – „Ein Flecken u[nd] eine ruinierte alte Kirchen” – is ellátta az építménymarad-

970–971. o.; Lotharingiai Károly naplójából, 119–120. o.; Lotharingiai Károly hadinaplójának bécsi szövegvariánsaihoz lásd: *Tóth* 2015.

¹² Claude-Louis-Hector de Villars márk¹² (1653–1734): a későbbi neves francia marsall a bajor választó, Miksa Emánuel környezetéhez tartozott, és önkéntesként vett részt az 1687. évi magyarországi hadjáratban. *Hittl* 1976. 161–166. o.

¹³ Villars márk¹²nak 13. a magyarországi hadszíntérről datált levelét adta közre Eugène-Melchior de Vogüé 1884-ben közölt forrásgyűjteményében. *Mémoires du Villars: (Appendice.) Lettre écrites par Villars pendant la campagne de Hongrie.* 353–376. o. (Villars levelei, 335–386. o.)

¹⁴ „...le 12, l'armée de Lorraine eust encore l'avant-garde et marchoit vers Siclos; un petit bois resservoit sa marche vers la montagne, et comme nôtre droite commençoit à s'estendre dans la plaine de Siclos...” *Mémoires du Villars: Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687.* 369–370. o.; Villars levelei, 357. o. A csata első fázisának topográfiájához lásd még: Miksa Emánuel naplójából, 165–166. o.; Hasslingen parancskönyve, 201–202. o.; Gaetano Bonomo naplójából, 234–235. o.; Badeni Lajos jelentése, 309. o.; *Jászay* 2002. 414–415. o.

¹⁵ „...mais l'enemy ayant détaché un corps de quatre ou cinq mil chevaux qui environnoit toute notre gauche, l'on fust obligé de marcher à eux et de les chasser, et, après cela notre gauche se replia contre le montagne et l'ennemy s'avança encore une fois.” *Mémoires du Villars: Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687.* 370. o. (Villars levelei, 358. o.)

¹⁶ *Veress* 1987. 700–708. o.

¹⁷ Lotharingiai Károly hadinaplója: Du camp entre harshan et mohats, le 16 d'août 1687. 973. o. Lotharingiai Károly naplójából, 121. o.; *Mémoires du Villars: Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687.* 371. o. Villars levelei, 359. o.

¹⁸ MNM TKcs. *L'Accampamento del di Agosto*¹⁷, lt. sz.: T-3949; *Veress* 1989. 52–53. o.; *Györffy* 1987. 371. o.

¹⁹ MNM TKcs., lt. sz.: T-3954.

ványokat.)²⁰ Németh Béla a török tábor területét Petárda és Lőcs települések térségébe lokalizálta, a XIX. század végén megjelent történeti munkájában a tábor erősítésének vélt sánccszakaszról (?) is megemlékezett: „Lőcs község északi végéről délnyugati irányban, egy töltésen a Karasicza árterületének nyugati oldalára jutunk, hol ½ km-re Lőcstől érjük el újra a róna síkot. A helytől, hol ma a hídon átkelünk, közvetlenül délkeletre egy tömör, sáncokkal kerített erős épület állott, mely a történetben sokszor említett Henyey-család ősi kúriája volt; e helyet a köznép ma is Gradacz-nak, azaz kis várnak nevezi. A török-uralom előtt s alatt ott Henye nevű falu állott, melynek földjei innen északra, a Karasicza árterületének jobb partján feküdtek... Szulejmán e helyen ütötte fel a táborának sátrait. A hídtól északnyugatra, mintegy ½ km-re, magasabb domb áll, melyet a katonai térkép 95 méter magasnak jelez. E dombon túl északnyugatra, az árterület kisarkalásánál, kezdődik a még ma is látható sáncz, mely a tábort határolta és délnyugati irányban húzódtott Petárda felé.”²¹

A 2015–2016. évi régészeti kutatás Beremend határában

Máté Tamás, a pécsi Janus Pannonius Múzeum önkéntes régészeti lelőhely-felderítője 2015 decemberében végzett fémkereső műszeres terepbejárást a Beremend közigazgatásához tartozó, a Beremend és Magyarboly közötti autóúttól délre található (099-es helyrajzi számú) 4,5 hektáros alapterületű ingatlan területén (3–4. kép).²² A Karasicától és a Szívó-árokától nyugatra található lelőhelyen a fémkereső műszeres kutatás során az 1687. évi Harsány-hegyi csata több tárgyi emléke látott napvilágot. Ezt követően a Janus Pannonius Múzeum a Hadtörténeti Intézet és Múzeummal komplex terepkutatást kezdeményezett a régészeti lelőhelyen. Az újabb kutatómunkára (fémkereső műszeres terepbejárás és intenzív terepbejárás) 2016. január 25–26-án került sor az enyhe időjárásnak köszönhetően.²³

A bejárás során őskori, római kori, népvándorlás kori, középkori, valamint kora újkori tárgyi emlékek kerültek elő. A nem a csatához köthető tárgyak legnagyobb számú csoportját az ingatlan keleti szegmensét lefedő őskori lelőhelyhez köthető kerámia alkotta. Az őskori kerámialeletek mellett a keleti területéről egy csiszolt vakaró és egy csiszolt kőbalta töredéke (5. kép) is előkerült. A szórványos római kori és népvándorlás kori leletek közé három rossz megtartású bronz veret és kevés kerámiatöredék tartozott. A legkisebb számban a középkorhoz köthető tárgyak (néhány profilált fazékperem-töredék és egy II. Ulászló pénzéremként azonosított ezüst veret²⁴) láttak napvilágot. A terepbejárást a kuta-

²⁰ MNM TKcs., lt. sz.: 5701. Közléséhez lásd: „A nagyharsányi csata ábrázolása. A török sereg sáncrendszere és az ellene felvonuló keresztény sereg hadrendje. Ismeretlen német mester rézkarca. In: Budától Belgrádig. (Oldalszám nélkül)

²¹ Németh 1897. 484–485. o.

²² A kutatási terület a Magyar Nemzeti Múzeum 2006–2007. évi *Villány és környéke* elnevezésű mikrorégiós kutatási program terepbejárásai által vizsgált Óreg-templom-dülő őskori lelőhely együttesétől délnyugatra található. *Mráv – Markó – Bradák* 2008. 101., 104. o.

²³ Az újabb terepbejárásban részt vett Máté Tamás és Gábor Olivér (régész, Janus Pannonius Múzeum). A leletek a Janus Pannonius Múzeum régészeti gyűjteményébe kerültek elhelyezésre. (A tárgyak gyarapodási száma: 1.1.2016–1.49.1.2016.)

²⁴ Ezúton is szeretném megköszönni Tóth Csabának (MNM Éremtár) az érem meghatározásban nyújtott segítségét.

tott ingatlantól keleti és déli irányba nem tudtuk kiterjeszteni a mezőgazdasági művelés miatt, a talajfelszínen jól látható kerámia leletek alapján viszont megállapítható, hogy az őskori lelőhely keleti és déli irányba is tovább folytatódik. (Az autóúttól északra szintén jelentékeny mennyiségű őskori kerámiát találtunk.) A modern kori tárgyi emlékek közül egy deformálódott, 1938-as Mannlicher töltényhüvelyt emelhetünk ki.

A csata tárgyi emlékei

A fémkereső műszeres terepkutatás során a legnagyobb számban az 1687. évi összecsapás tárgyi emlékei (fegyverleletek) kerültek elő. A tüzérséghez kapcsolódó tárgyak két csoportot alkottak: a mozsárbomba-repeszek és az ágyúgolyók csoportját. A bejárás során három mozsárbomba repesz²⁵ és nyolc ágyúgolyó (6. kép) került napvilágra. Az ágyúgolyók megoszlását táblázatban összegzem:

<i>Sorszám</i>	<i>Méret (átmérő)</i>	<i>Darabszám</i>
1.	4,5 cm	2
2.	5,7 cm	1
3.	6 cm	2
4.	6,5 cm	2
5.	7 cm	1

A legnagyobb számú leletcsoportot a kézi tűzfegyverlövédékhez köthető emlékek képezték: kettő, lövedékkészítésre és további feldarabolásra szánt, kisméretű ólomöntecs²⁶ (7. kép) és 29 darab ólom lövedék (8. kép) került elő. A kézi tűzfegyverekhez tartozó lövedékek méretbeli megoszlásának adatait a következő táblázat foglalja össze:

<i>Sorszám</i>	<i>Méret (átmérő)</i>	<i>Darabszám</i>
1.	10 mm	2
2.	12 mm	5
3.	13 mm	6
4.	14 mm	3
5.	15 mm	3
6.	16 mm	3
7.	17 mm	1
8.	20 mm	2
9.	22 mm	1

²⁵ A mozsárbomba-repeszek oldalának vastagsága 2-4 cm volt.

²⁶ A nagyobb darab mérete: 7,1×10,5×2 cm, tömege: 136 g, a kisebb példány mérete: 3,5×2,2×1 cm, tömege: 40 g volt. A kisebb méretű öntecsen markáns vágásnyom figyelhető meg.

A terepbejárás-sorozat alkalmával talált lövedékek tömege: 8 és 58 g, mérete: 10 és 22 mm között változott. Az előkerült 29 darab lövedékből két példány volt hasáb alakú,²⁷ a többi golyóformát mutatott.²⁸ A golyó alakú lövedékek közül két példány kilőtt, enyhén deformálódott; a talált lövedékek többségét elejtett darabként interpretáltuk (az öntési csonkot a legtöbb esetben eltávolították).²⁹ A felszereléshez, ló felszereléshez és viselethez kapcsolódó tárgyak közül egy vas csákány,³⁰ egy vas lemezpatkó töredéke,³¹ egy vas szíjbújtató³² és egy réz gomb maradványa³³ érdemel külön említést.

Összegzés

A kutatás jelentősége, hogy eddig legnagyobb számban a Harsány-hegyi csatához köthető tárgyak alapvetően a Harsány-hegy környezetéből származó szórványleletek voltak. A 2015. évi decemberi és a 2016. évi januári fémkereső műszeres terepbejárásoknak köszönhetően a Harsányi-erdő maradványterületeinek térségében lehetőség volt arra, hogy GPS-koordináták segítségével rögzített, szervezett régészeti terepkutatás következményeként kerüljön sor a csatátér egy kisebb területének szisztematikusan kutatására. Az újkor folyamán a mezőgazdasági munkálatok következtében a csata számos emléke látott már napvilágot. Németh Béla a következőképpen emlékezett meg Luč (Lócs) térségére vonatkozóan: „E szántóföldek tele vannak ma is széttört kartács- és ágyúgolyó-darabokkal, melyeket kocsiszámra lehetne összeszedni, az erdőben pedig, mikor azt ültették, a golyódarabokat, melyek a művelést akadályozták, garmadába szedték össze, melyek idővel bemohosodtak s az erdőben ma is láthatók; azonkívül e földeken számtalan török és keresztény kard s más fegyverrészek, lópatkók, kantárok, kötőfűkek, lánczok s más hasonló találtattak...³⁴ Vályi András *Magyar országnak leírása* című munkájában már a XVIII. század végén is megemlékezett Villány térségére vonatkoztatva a mezőgazdasági művelés során talált fegyverleletekről: „...a’ szántóföldek között, holott gyakran találtnak a’ szántás közben puska és ágyú golyóbisok, kard, ásó, puska darabok.”³⁵

A 2015–2016. évi fémkereső műszeres terepbejárás során 49 (hipotetikusan) a csatához köthető tárgy került elő. A leletek 59,1%-át kézi tűzfegyverlövedékek, 22,4%-át tüzérségi emlékek adták. A kézi tűzfegyverlövedékek két sűrűsödési foltot mutatnak a lelőhelyen (9. kép). Az északnyugati–délkeleti irányítású lövedékfolt esetében feltételezhető, hogy a leletmintázat és a leletsűrűség egy gyalogos *bataillon*³⁶ terepi pozíció-

²⁷ Méretük: 10×10 mm, tömegük 8 gramm volt.

²⁸ A hasáb alakú, darabolással kialakított kézi tűzfegyver-lövedékekhez lásd: Polgár 2014. 206–207. o.

²⁹ A fémkereső műszeres terepbejárás során három elejtett, golyó alakú kézi tűzfegyver-lövedékhez tartozó öntési csonk került elő.

³⁰ A hosszúsága: 32 cm, magassága: 3 cm, a köpönyíllás mérete: 3 cm.

³¹ A patkótöredék szélessége: 3,8 cm, a szárrész szélessége: 2,5 cm.

³² Szélessége: 5, 8 cm, magassága: 7,2 cm.

³³ A gombtöredék átmérője: 2 cm, magassága: 8 mm.

³⁴ Németh 1897. 492. o.

³⁵ Vályi 1799. 636. o.

³⁶ Raimondo Montecuccoli egy *bataillon* (*battaglione*) létszámát (pajzsosok nélkül) 480 pikásban (*picche*) és 720 muskétásban (*moschettiari*) határozta meg. Montecuccoli: *Libro primo. Capitolo secondo. Titolo primo. Degli uomini*. XXVI. 102. o. *Perjés* 1974. 219. o.

³⁷ Az autóúthoz közelebb talált darabok esetében nem zárható ki, hogy azok másodlagosan kerülhettek eltemetődésre az autóút földmunkái során.

ját jelöli.³⁷ Az ágyúgolyók leletmintázata esetében kettő interpretációs lehetőség áll fenn (10. kép). Az első értelmezési lehetőség esetében az újkori, illetve a modern kori mezőgazdasági művelés révén előkerült lövedékek „depóiról” beszélhetünk csupán: a művelést akadályozó lövedékeket a telkek széleinél összegyűjtötték, majd később újra (másodlagosan) eltemetődtek, így azok nem *in situ* leletekként értelmezhetők.³⁸ Ha elfogadjuk viszont, hogy *in situ* tárgyakról van szó, akkor a talált lövedékek a svadronok és szakaszok között felállított könnyű löveg(ek)³⁹ pozícióját, illetve pozícióváltását jelölhetik.⁴⁰

A terepkutatás során egy antropológiai vonatkozású lelet került elő, a 099-es helyrajzi számú ingatlantól északi irányban, a Beremend és Magyarboly közötti autótút vonalától északra egy koponya (fálsont), 8,2×5 cm-es méretű töredékét (11. kép) találtuk, a lelet környezetében a talajfelszínen tömegsírra vagy temetőre utaló egyéb emberi csontokat, csontszilánkokat nem találtunk.

A 2015–2016. évi beremendi terepkutatást a későbbiekben a Janus Pannonius Múzeum újabb, több intézményen átívelő regionális kutatással szeretné kiterjeszteni. A második mohácsi csatának is nevezett 1687. évi Harsány-hegyi összecsapás a magyarországi viszfoglaló háború egyik legjobban dokumentált, illetve a legjobb forrásbázissal rendelkező csatája. Az összecsapásnak jelentős szerepe van a lokális történeti emlékezetben is. Az összecsapás 300. évfordulója alkalmából 1987-ben a nagyharsányi református templomban márvány emléktábla és a nagyharsányi általános iskola mellett emlékmű felállítására került sor (12. kép). A villányi Templom-hegyen 2011-ben adták át a „Csataterkilátót”; a nagyharsányi szoborparknál pedig 2014-ben avattak fel emlékkeresztet.

³⁸ A másodlagos eltemetődés problémájához lásd: *Németh* 1897. 492. o.

³⁹ A XVII. századi császári sereg tüzérségének lövegeit Raimondo Meontecucoli és Michael Miethen tekintette át. Montecuccoli az *Aforismi dell'Arte bellicá*ban leírt felosztásában az ágyúk (*cannoni*), a csatakiégyők (*colubrine*), a mozsarak (*mortaj*), a petárdák (*petardi*) és az orgonák (seregbontók, *organi*) csoportjait különítette el. Miethen 1683-ban kiadott *Artilleriae recentior praxis, oder neuere Geschütz-Beschreibung* című munkájában a mezői csatákhoz a csatakiégyőket (*Feld-Schlangen*), illetve a feles csatakiégyőket, a falakonokat (*Falkaun*) és az ezred ágyúkat (*Regiments Stueck*) javasolta. Montecuccoli: *Libro primo. Capitolo secondo. Titolo secondo. Dell' artigleria. XXXIII–XL. 116–127. o.* Lásd: *Perjés* 1974. 227. o.; *Miethen* 1683. 76–77., 90–91. o.; *Domokos* 1986. 81. o.

⁴⁰ Montecuccoli az *Aforismi dell'Arte bellicá*ban már a tüzérség teljes arcvonalban történő elosztását javasolta, a nehézlövegek helyét a gyalogság előtt és annak két oldalánál, a könnyű löveget a svadronok és a szakaszok között tartotta szükségesnek felállíttatni. („Si distribuisce tutta lungo della battaglia, la grossa accanto, e dinanzi alla fanteria, dove ella è ben guardata, e può scoprire facilmente il nemico, e tirar subito che lo scopre, e ferire diritto e di traverso, senza impedire il passaggio alle truppe; e la minuta tra gli squadroni e i plotoni.”) Montecuccoli: *Libro primo. Capitolo secondo. Titolo primo. Degli uomini. XXVIII. 109. o.* Lásd: *Perjés* 1974. 222. o.

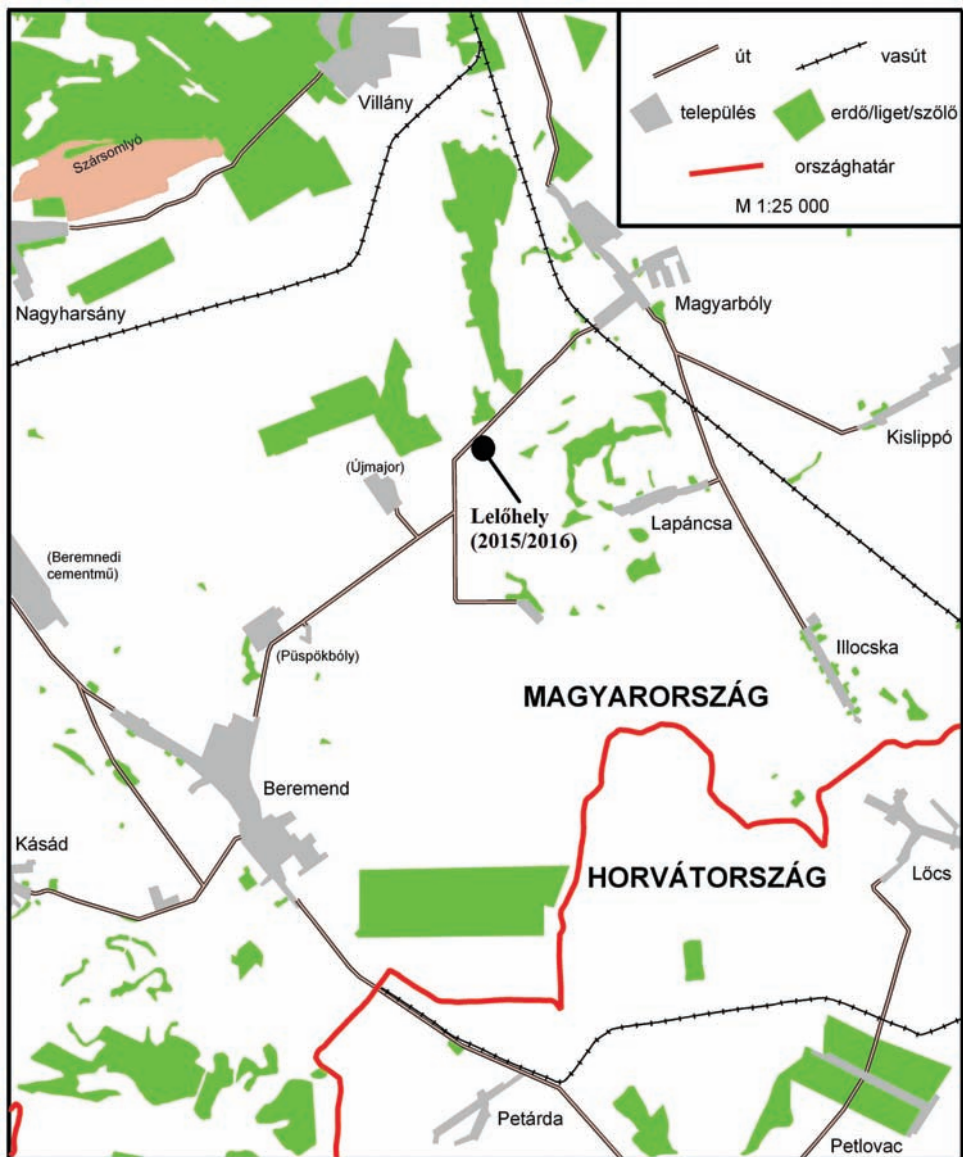
BIBLIOGRÁFIA

- Badeni Lajos jelentése *Szita László*: 1687. augusztus 19. Badeni Lajos jelentése Lipót császárnak a dunaszekcsői táborból a nagyharsányi ütközetről. (Levelek az 1687–1688. évi hadjáráshoz. Badeni Lajos és Hermann von Baden levelezéséből.) In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 309–313. o.
- Budától Belgrádig *Szita László*: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987.
- Doberdói Breit* 1941. *Doberdói Breit József*: A magyar nemzet hadtörténete. Tizenhetedik rész. 1683–1699. Budapest, 1941.
- Domokos* 1986. *Domokos György*: Várépítéssel és várharcslal Európában a XVI–XVII. században. *Hadttörténelmi Közlemények*, 33. (1986) 1. sz. 47–110. o.
- Előadások *Szita László*: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1687–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989.
- Gaetano Bonomo naplójából *Nagy Lajos*: Részletek páter Gaetano Bonomo Miksa Emánuel gyónató papjának naplójából (1687). (Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi hadjáráshoz.) In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 225–238. o.
- Györfly* 1987. *Györfly György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. Budapest, 1987.
- Hasslingen parancskönyve *Szita László*: Tobias von Hasslingen báró, vezérőrnagy hadsereg főszállásmester parancskönyve és hadinaplója az 1687. évi hadjáráshoz. (Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi hadjáráshoz.) In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 175–223. o.
- Hüttl* 1976. *Ludwig Hüttl*: Max Emanuel. Der Blaue Kurfürst 1679–1726. Eine politische Biographie. München, 1976.
- Jászay* 2002. *Jászay Magda*: Olasz hadinapló az 1687. évi török elleni hadjáratról. *Hadttörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 2. sz. 399–419. o.
- Lakatos* 1937. *Lakatos Géza*: A második mohácsi csata. *Magyar Katonai Szemle*, 1937. 8. sz. 199–209. o.
- Lotharingiai Károly hadinaplója *Leöhelye*: Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Habsburgische Lotharingische Familienarchive, Lotharingische Hausarchive, 50. katon
- Lotharingiai Károly naplójából *Szita László*: Részletek Lotharingiai Károly fővezér naplójából. In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 75–144. o.
- Marsigli *Luigi Ferdinando Marsigli*: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. Ford. *F. Molnár Mónika*, szerk. és s. a. r. *Csákváry Ferenc* és *Domokos György*. Budapest, 2007.
- Mémoires du Villars *Mémoires du Maréchal de Villars*. Tome I. Par *Melchior de Vogüé*. Paris, 1884.

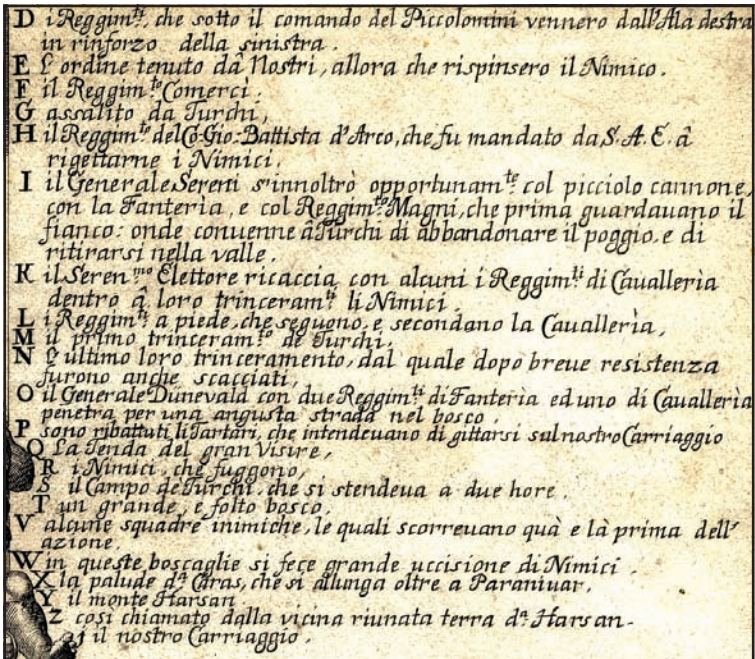
- Miethen* 1683. *Michael Miethen: Artilleriae recentior praxis, oder neuere Geschütz-Beschreibung. I. Bd. Franckfurt–Leipzig, 1683.*
- Miksa Emánuel naplójából *Nagy Lajos: Miksa Emánuel bajor választófejedelem naplójából (1687). (Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi hadjáratához.) In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 145–174. o.*
- Mráv – Markó – Bradák* 2008. *Mráv Zsolt – Markó András – Bradák Balázs: Előzetes jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum „Villány és környéke” mikrorégiós kutatási programjáról. In: Régészeti kutatások Magyarországon. 2007. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest, 2008. 101–120. o.*
- Nagykéri Scitovszky* 1845. *Nagykéri Scitovszky János: Baranya. Emlékirat. Pécs, 1845.*
- Németh* 1897. *Németh Béla: Baranya Szent Istvántól a jelen korig. In: Baranya múltja és jelene. II. k. Szerk. Várady Ferenc. Pécs, 1897. 209–730. o.*
- Montecuccoli *Opere di Raimondo Montecuccoli. Corrette, accresciute ed illustrate da Giuseppe Grassi. Vol. I. Torino, 1821.*
- Perjés* 1974. *Perjés Géza: Raimondo Montecuccoli. In: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Szerk. Gottreich László. Budapest, 1974. 209–235. o.*
- Polgár* 2014. *Polgár Balázs: The First and the Second “Battle of Mohács” (AD 1526, 1687). Archaeological Research and Perspectives. Communicationes Archaeologicae Hungariae, 2014. 197–213. o.*
- Polgár* 2015. *Polgár Balázs: Claude-Louis-Hector de Villars márki és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények, 128. (2015) 1. sz. 184–201. o.*
- Timár* 1989. *Timár György: Királyi sziget, Szigetvár várgazdálkodásának iratai. 1546–1565. Pécs, 1989.*
- Tóth* 2015. *Tóth, Ferenc: Le Journal de Charles V de Lorraine comme source pour l’histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs. Histoire, Économie et Société, 34. (2015) 3. sz. 90–103. o.*
- Vályi* 1799. *Vályi András: Magyar Országának leírása. III. k. Buda, 1799.*
- Veress* 1987. *Veress D. Csaba: Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? Hadtörténelmi Közlemények, 34. (1987) 4. sz. 691–715. o.*
- Veress* 1989. *Veress D. Csaba: Hol zajlott le a „második mohácsi” vagy a „harsányi-hegyi csata” 1687. augusztus 12-én. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1687–1688. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 49–60. o.*
- Villars levelei* *Szita László: Louis Hector Villars ezredes levelei Charles Colbert Marquis de Croissy francia külügyi államtitkárhoz. In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 335–386. o.*

RÖVIDÍTÉSEK

HIM	Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
lt. sz.	leltári száma
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
TKcs.	Történelmi Képcsarnok

1. kép:
Áttekintő térkép a csatatér topográfiájához
(készítette: Csákvári Kristóf, HIM Térképtár)

2. kép: A csata egyik leghitelesebb képi forrása, a D'Hallart–Wening-féle metszet (MNM TKcs.)
Részletek

D Reggim^{ti} che sotto il comando del **D**ucellomani vennero dall'Alta deca
in mezzo della pianura
E il Reggim^{ti} **C**onserci
G assolliti in Sieron
H il Reggim^{ti} **S**alva Battista de' Cerri che fu mandato da S.A.E. a
risparmiare i Nimici.
I il **C**ontestabile **S**eroni s'impadroni opportunam^{te} col picciolo cannone
con la Fanteria e col Reggim^{ti} Magri che prima guardavano il
fianco: ma essendovi superiorità di sbarronare il poggio e di
ritirarsi nella valle.
K il **C**ontestabile **S**eroni con alcuni Reggim^{ti} di Cavalteria
destra al loro fracasso i Nimici
L il Reggim^{ti} a piede che seguiva e circondò la Cavalteria
M il primo frateram^{ti} di Burdi
N il primo frateram^{ti} dai quali dopo breve resistenza
fuggirono queste staggioni.
O il **C**ontestabile con due Reggim^{ti} di Fanteria ed uno di Cavalteria
pianura per non acquiesce stante nel luogo
P uno granata di granata che s'introdusse al galoppo sul vostro (arrivaggio
di questa del gran vanto)
R i Nimici che seguono
S il campo di Sieron che si stendeva a due hore
di un grande, e solo bestie.
T alcune squadre inimiche, le quali scovavano qua e là prima dell'
azione
V in queste bestie si fece grande uccisione di Nimici
X in quelle di Cerri che si allungò oltre a Santantua.
Z il monte Sieron
Z così chiamato dalla vicina ruinata terra d'Alvaran.
il quale Cerriaggia.

AL SERENISSIMO POTEN
TISSIMO PRINCIPE
MASSIMILIANO EMMANUELE
DUCA DELL'ALTA E DELLA
BASSA BAVIERA CONTE PAL
LATINO DEL REANO ELETTORE
DEL SACRO ROMANO IMPERIO
LANDGRANVO DI L'AVO-HEBERG & C.
PRESENTA QUESTO DISEGNO
D'ALVARO MOSE DI ALCANTARA
IN L. A. D.

**SI DAGLI ESERCITI CRISTIANI
HARSAN ADI 2 DI AGOSTO DELL' A 1687**

È ALLA DESTRA ALLA QUALE COMANDA IL SERENISSIMO DUCA DI LORENA

3. kép:
A Harsányi-erdő („Harsány-Wald”) és a napjainkra is fennmaradt „Harsányer Gemeinde Wald”) területe a második katonai felmérés térképszelvényén, mellette a 2015–2016. évi kutatási terület egy archív légi felvételén (HIM Térképtár)

4. kép: A lelőhely napjainkban

5. kép: Csiszolt kőbalta töredéke

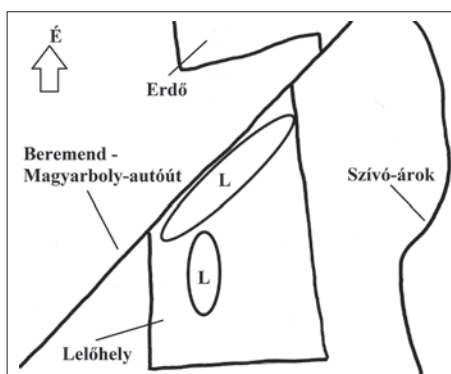
6. kép: Ágyúgolyó

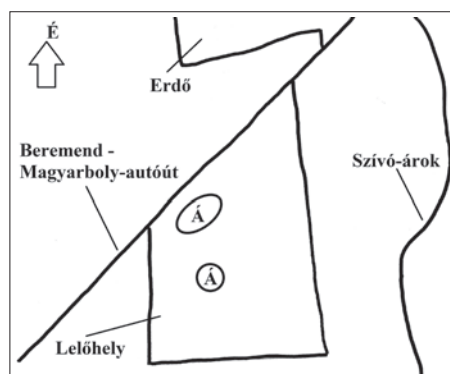
7. kép: További feldarabolásra szánt ólomrudak vágásnyomokkal

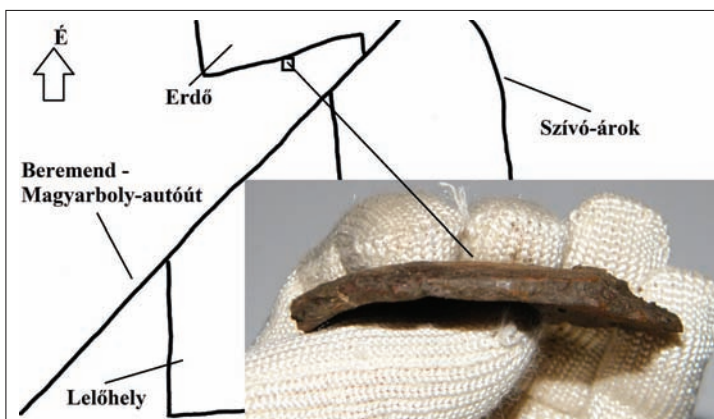
8. kép: Elejtett (ép) kézi tűzfegyver lövedékek

9. kép:
A kézi tűzfegyverlövedékek (L)
koncentrációja a leelőhelyen

10. kép:
Az ágyúgolyók (Á)
koncentrációja a leelőhelyen

11. kép:
Koponyatörődék a kutatott lelőhelytől északra

12. kép:
A csata 1987-ben felavatott márvány emléktáblája (a nagyharsányi református templomban) és emlékműve (a nagyharsányi általános iskola épülete mellett)

Balázs Polgár

NEW FIELDWORK AT THE LOCATION OF THE BATTLE AT HARSÁNY MOUNTAIN IN 1687

Summary

The battle at Harsány Mountain, fought in the area of Harsány Mountain, Villány, Lőcs (Luč) and Petárda (Baranjsko Petrovo Selo) on 12 August 1687, also called the Second Battle of Mohács, is one of the significant and excellently documented events of the reconquering wars in Hungary. In 1687 the Aulic War Council in Vienna set the target in the conquest of Belgrade (Serbia). At the embankment of Eszék (Osijek, Croatia), a key point in the attack against Belgrade, the allied Christian forces suffered considerable losses (600-700 men), therefore the commander-in-chief, Charles of Lotharingia, wanted to lure the Turkish army out of the fortified Eszék by withdrawing from the fortress. Grand Vizier Suleiman misunderstood the manoeuvre of the Christian army and wanted to inflict a crushing defeat on the enemy which he thought weakened. The decisive clash between the two armies, almost equal in numbers (60 thousand each), took place in the area of Harsány Mountain. The battle ended in a glorious Christian victory: the whole Turkish camp and the complete gun-park of the Turkish army was seized by the Christians.

In December 2015 and in January 2016 the Janus Pannonius Múzeum in Pécs, together with the Military History Institute and Museum in Budapest, carried out battlefield exploration and metal detecting analysis in the area now under agricultural cultivation and administered by the village Beremend (Baranya County). During the exploration objects from the Prehistoric and Roman ages, from the Migration Period, and from the Middle- and Early Modern ages came to light. The Early Modern Age finds can be interpreted as the remnants of the battle (29 lead handgun-projectiles, 2 lead ingots for making and cutting projectiles, 8 cannon balls, 3 mortar-bomb splinters, 1 iron pickaxe head, 1 iron strap holder, 1 fragment of an iron horseshoe). There are two spots in the area where the handgun projectiles are denser. In the case of the northwest-southeast projectile spot it can be assumed that the pattern and the density of the finds indicate the field position of an infantry *bataillon*. In the case of the cannon balls there are two possible interpretations. The first possibility is to interpret the spots as the “depots” of the projectiles which were found during agricultural work in the Modern Age: the projectiles hindered cultivation and therefore were put to the sides of the plots, then later they were again (for the second time) covered by soil; and thus they cannot be interpreted as *in situ* finds. However, if we accept these finds as *in situ* objects, the projectiles can indicate the position and the change in position of the light guns set up between the squadrons and platoons.

NEUERE GELÄNDEFORSCHUNG AM SCHAUPLATZ DER SCHLACHT AM HARSÁNY-HEGY
IM JAHRE 1687

Resümee

Die Schlacht am Harsány-hegy, in der Region Harsány-hegy, Villány, Lőcs (Luč) und Petárda (Baranjsko Petrovo Selo) am 12. August 1687, die auch als zweite Schlacht bei Mohács (Mohatsch) bezeichnet wird, ist eine der bedeutendsten und über eine hervorragende Quellenbasis verfügenden Ereignisse des Rückeroberungskrieges in Ungarn. Im Jahre 1687 setzte sich der Hofkriegsrat in Wien die Eroberung Belgrads (Serbien) zum Ziel. An den Schanzen von Eszék (Essegg, Osijek, Kroatien), das den Schlüssel zu Belgrad bedeutete, erlitten die verbündeten christlichen Kräfte herbe Verluste (von 600-700 Mann). Deshalb wollte der Oberbefehlshaber Karl von Lothringen die osmanische Armee hinter den Schutzwerken von Osijek hervorlocken, weshalb er von der Festung abzog. Großwesir Süleyman missverstand die Kriegsoperation der christlichen Soldaten und wollte dem feindlichen Heer, das er erschöpft wähnte, eine vernichtende Niederlage zufügen. Zum entscheidenden Zusammenstoß der beiden Heere, die ungefähr die gleiche Stärke aufwiesen (jeweils 60 Tausend Mann), kam es in der Gegend des Harsány-hegy. Die Schlacht endete mit einem überragenden christlichen Triumph: Das gesamte osmanische Lager und der gesamte Geschützpark der türkischen Armee gelangten in die Hand des christlichen Heeres.

Im Dezember 2015 und Januar 2016 führte das Museum Janus Pannonius von Pécs (Fünfkirchen) zusammen mit dem Institut und Museum für Militärgeschichte auf der landwirtschaftlich genutzten Bodenfläche, die zur Verwaltung von Beremend (Komitat Baranya) gehört, eine archäologische Geländebegehung und eine Geländeforschung mit Hilfe von Metalldetektoren durch. Im Laufe der Begehung kamen Objekte aus der Urzeit, der Römerzeit, der Zeit der Völkerwanderung, des Mittelalters und der frühen Neuzeit zum Vorschein. Die Funde aus der frühen Neuzeit können als gegenständliche Andenken an die Schlacht interpretiert werden: 29 Handfeuerwaffen-Geschosse aus Blei, 2 Bleizaine zur Herstellung von Geschossen und zur weiteren Zerstückelung, 8 Kanonenkugeln, 3 Mörserbombensplitter, 1 Spitzhackenkopf aus Eisen, 1 Gürteltasche aus Eisen und 1 Huffragment aus Eisen). Die Handfeuerwaffen-Geschosse kommen am Fundort vermehrt in zwei Gebieten vor: Im Fall des von Nordwesten nach Südosten gerichteten Geschossflecks ist anzunehmen, dass das Fundmuster und die Funddichte die Geländeposition eines Infanterie-Bataillons kennzeichnet. Im Fall der Kanonenkugeln bestehen zwei Interpretationsmöglichkeiten. Bei der ersten möglichen Auslegung können wir lediglich von den „Depots“ der Geschosse sprechen, die infolge der landwirtschaftlichen Bewirtschaftung in der Neuzeit bzw. modernen Zeit zum Vorschein kamen: Die die Bewirtschaftung hindernden Geschosse wurden an den Grundstücksgrenzen gesammelt und später wieder (sekundär) begraben, sodass sie nicht als *in situ* Funde gedeutet werden können. Wenn wir jedoch akzeptieren, dass es sich um *in situ* Objekte handelt, dann können die gefundenen Geschosse die Position bzw. den Positionswechsel des/der zwischen den Schwadronen und Zügen aufgestellten leichten Geschützes/Geschütze andeuten.

Balázs Polgár

DE NOUVELLES RECHERCHES SUR LES LIEUX DE LA BATAILLE DU MONT HARSÁNY DE 1687

Résumé

Nommée également deuxième bataille de Mohács, la bataille qui eut lieu le 12 août 1687 dans la région du Mont Harsány, Villány, Lócs (Luč) et Petárda (Baranjsko Petrovo Selo) fut un événement important et bien documenté de la guerre contre les Turcs. En 1687, le Conseil de guerre de la Cour de Vienne a fixé comme objectif la prise de Belgrade (Serbie). Aux retranchements d'Eszék (Croatie), ville clé pour Belgrade, les forces chrétiennes alliées ont subi des pertes sensibles (600 à 700 personnes). Pour cette raison, le généralissime Charles V de Lorraine voulait faire sortir l'armée turque de derrière des ouvrages de défense d'Eszék en éloignant ses troupes de la forteresse. Le grand vizir Soliman a mal interprété le mouvement des troupes chrétiennes et voulait écraser l'armée ennemie qu'il croyait affaiblie. L'affrontement décisif entre les deux armées (qui comprenaient environ 60 mille soldats chacune) s'est déroulé dans la région du Mont Harsány. La bataille fut remportée par les chrétiens qui se sont emparés de l'ensemble des bouches à feu de l'armée turque et du camp turc.

En décembre 2015 et en janvier 2016, le Musée Janus Pannonius de Pécs, avec l'Institut et Musée d'Histoire militaire, a fait une exploration archéologique et une détection de métaux sur un terrain agricole de Beremend (département de Baranya) lors desquelles ont été découverts des objets issus de la préhistoire, de l'époque romaine, de l'époque des invasions barbares, du Moyen âge et du début de l'âge moderne. Les découvertes du début de l'âge moderne peuvent être considérées comme des objets issus de la bataille (29 projectiles de plomb pour armes à feu portatives, 2 lingots de plomb destinés à être découpés pour fabrication de projectiles, 8 boulets, 3 éclats de bombe de mortier, 1 tête de pioche en fer, 1 gaine pour sangle en fer, un morceau de fer à cheval). Les projectiles de plomb pour armes à feu portatives forment deux taches de densité sur le site. Sur la tache de projectiles située dans le sens nord-ouest – sud-est, on peut supposer que la forme et la densité des objets trouvés marquent la position d'un bataillon d'infanterie. Quant aux boulets, deux interprétations sont possibles. Selon la première, il s'agit seulement d'un dépôt de projectiles découverts lors de l'exploitation agricole du terrain à l'époque moderne ou contemporaine : les projectiles constituant un obstacle à la culture auraient été rassemblés sur les bords des terrains avant de se retrouver enfouis de nouveau. Ces objets ne seraient donc pas des découvertes *in situ*. En revanche, si on admet qu'il s'agit d'objets *in situ*, les projectiles retrouvés peuvent désigner la position ou le changement de position d'une (des) bouche(s) à feu légère(s) installée(s) entre les escadrons et les brigades.

НОВЕЙШИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕСТНОСТИ НА МЕСТЕ ПОЛЯ БИТВЫ 1687 ГОДА НА ГОРЕ ХАРШАНЬ

Резюме

Битва происходящая 12-ого августа 1687 года в районе Харшань-гора, Виллань, Лучь (LUC) и Петарда (Бараньско-Петрово-Село (Вагањско)) – называемая второй битвой под Мохач – это событие, располагающее одной из значительных и отличных баз источника данных о битве на горе Харшань в битве по возвращению захваченных венгерских территорий. В 1687 году Венский Придворный Военный Совет поставил целью захвата города Белграда (Сербия). У шанца Осиек (Хорватия) являющимся ключом к Белграду союзные христианские силы понесли чувствительные потери (600-700 человек), поэтому главный полководец Карл Лотарингский хотел вымануть турецкие войска за усиленные оборонительные укрепления Осиек и таким образом отошёл от крепости. Великий Визирь Сулейман неправильно понял военное передвижение христианских солдат и хотел нанести уничтожающий удар по армии противника, которая по его мнению была ослаблена. Решающее сражение этих двух армий, примерно одинаковых по численности (60-60 тысяч человек) произошло в районе горы Харшань. Это сражение закончилось блестящей победой христианских войск: весь турецкий лагерь и вся артиллерия турецкой армии попал в руки христиан.

В декабре 2015 года и в январе 2016 года Музей им. Януса Паннониуса в городе Печь, совместно с Институтом Военной Истории и Музеем принадлежащему к области Баранья проводили археологические поиски на сельскохозяйственной территории, принадлежащем к собственности Беременд, включая приборные и металлодетекторные поиски. Во время поисков были обнаружены вещественные памятники старины, относящиеся к древнейшим римским временам, доисторическим временам, к эпохе переселения народов, к средневековью и ранней новой эпохе. Вещественные памятные предметы из ранней новой эпохи можно интерпретировать сражением на горе (29 свинцовых ручных огнестрельных пуль, 2 штуки приспособления для подготовки пуль и разреза слитка свинца, 8 пушечных ядер, 3 осколка мортирбомб, 1 железный наконечник кирки, 1 железная уздечка для продевания ремня, 1 кусок железной подковы). На двух ручных огнестрельных пулях, найденных на месторождении, обнаружены два утолщенных пятна. В случае пулевого пятна северозападного-южновосточного направления предположить, что рисунок и плотность находки указывает на позицию местности пешеходного батальона. В случае пушечных ядер имеются две возможные интерпретации. В случае первого истолкования мы можем говорить только о том, что обнаруженное «депо» (склад) снарядов новой эпохи произошло из-за сельскохозяйственного возделования, снаряды препятствующие культивации были собраны по краям участков, позднее (вторично) они были снова захоронены, поэтому они не могут быть истолкованы как первично *in situ* (на месте) найденные находки на месте поисков. Но если мы принимаем, что речь идёт о находках *in situ* (на месте), то найденные пули могут обозначать позиции между легкоорудийными эскадронами и взводами и смену позиций.